

Mohamed Salah Üzerinden Popüler Kültür ve Futbol İlişisini Yeniden Düşünmek

Başak SOLMAZ*
Fatih BARİTCİ**

ÖZ

Futbol, milyonlarca kişi tarafından oynanılan, seyredilen ve takip edilen popüler bir spor dalıdır. Hatta birçok ülkede spor dalı sayılmayıp, tek başına farklı bir gerçeklik olarak kabul görmektedir. Futbol geniş kitleler için boş zamanlarını değerlendirdikleri bir etkinlik türüdür. Ayrıca futbol popüler kültürün sürekli yenilenen ve değişen yapısı içinde yeni popüler ürünler ortaya çıkaran özelliğiyle popüler kültürün üreticisi olarak da kabul edilebilir. Bu kimi zaman bir takım kimi zaman da bir futbolcu olmaktadır. Futbolcular ve teknik direktörler başta olmak üzere futbol dünyasında yer alanlar otobiyografilerini yazarak popüler kültür içerikleri oluşturmaya devam etmektedirler. Mohamed Salah, sergilemiş olduğu etkileyici performans sayesinde dünyanın en popüler futbolcularından biri olarak gösterilmeye başlamış ve önemli bir ikon haline gelmiştir. Salah'ı diğer popüler futbolculardan ayıran en temel özelliği ise Müslüman olması ve İngiltere gibi Hristiyan değerlerin yaygın olduğu bir ülkede adeta bir kahraman olarak kabul görmesidir. Bugün birçok genç için rol model haline gelen Mohamed Salah, hem saha içi performansı hem de saha dışı yaşantısıyla önemli bir ikon olmuştur. Çalışma kapsamında Mohamed Salah vaka (örnek) olarak seçilmiş ve bazı kriterler bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mohamed Salah, biyografisi ve sportif başarıları, islami figür ve popüler kültür ikonu olmak üzere üç kategoride değerlendirilmiştir. Çalışmada çoklu veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Popüler kültür ve futbol ilişkisinin anlaşılabilmesi için literatürden; Mohamed Salah'ın belirlenen kriterlerde değerlendirilebilmesi için ise özellikle dünya mediasında onun hakkında yapılan haberlerin incelenmesinden yararlanılmıştır. Çalışmada vaka analizinden yararlanılmıştır. Vaka analizleri bir konunun belirli özellikleriyle derinlikli bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada popüler kültür ve futbol ilişkisi ele alınmış ve çoklu veri kaynaklarından yararlanarak Mohamed Salah bir popüler kültür ikonu olarak betimsel bir analizle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında popüler kültürün bazı durumlarda birleştirici ve bütünleştirici bir etkiye sahip olabileceği neticesine ulaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında popüler kültürün insanlar açısından ortak bir anlayışı yaydığı, kültürel bir ortaklığı sağladığı ve bütünleştirici bir rolü olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Popüler kültür, Futbol, Mohamed Salah

Reconsidering The Relationship of Popular Culture and Football on Mohamed Salah

ABSTRACT

The football is a popular sport, which is played, watched and followed by millions of people. It is not even regarded as a sports branch in many countries, but as a different reality. Football is an event type, in which large masses make use of their leisure time. In addition, football can be regarded as the producer of popular culture with its feature, which generates new popular products in a constantly renewing and changing structure of popular culture. Everyone in the football world, especially footballers and football managers by writing their autobiographies, continue to create popular culture contents. Mohamed Salah has been shown as one of the most popular footballers in the world due to his impressive performance and has become an important icon. The most basic feature, which distinguishes Salah from other popular footballers, is that he is a Muslim and is accepted as a hero in a country like England where Christian values are prevalent. Mohamed Salah, who is a role model for many young people today, has become an icon with both his performance on the pitch and living on the out of pitch. In this study, Mohamed Salah was selected as case (example) and tried to be evaluated in the context of some criteria. Mohamed Salah were evaluated in three categories: biography and sporting achievements, islamic figure and popular culture icon. Multiple data sources were used in the study. The literature was used to understand the relationship between popular culture and football; and the news about him in the world media was used to evaluate Mohamed Salah in determined criteria. The case study was used in the study. Case studies enable to probe a subject with particular features. In this study, the relations between popular culture and football were discussed and Mohamed Salah was tried to be analysed with a descriptive method as a popular cultural icon by taking advantage of multiple data sources. In the light of the data obtained from the study, it was concluded that the popular culture may have a connective and integrative effect in some cases. When viewed from this angle, it can be said that popular culture disseminates a common understanding for people, provides a cultural partnership and has an integrative role.

Keywords: Popular culture, Football, Mohamed Salah

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-2157-7290, bsolmaz@selcuk.edu.tr

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-1283-821X, fatihbaritci@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 30.11.2018; Makalenin Kabul Tarihi: 15.01.2019

1. Giriş

Popüler kültür en basit ifadeyle birçok insan tarafından yaygın biçimde tercih edilen ve çok beğenilen kültür olarak tanımlanabilir (Storey, 2018: 5). Bu tanım bağlamında düşünüldüğünde spor toplumun sağlık, eğlence, serbest zaman etkinlikleri içinde kendisine yer bulabilen; sadece spor yapanlar için değil aynı zamanda izleyenler açısından da sosyal, siyasal ve ekonomik boyutları olan; geniş kitleleri ilgilendiren özelliklere sahip olması nedeniyle son derece popüler bir alandır (Solmaz ve Aydın, 2012: 68). Spor dalları arasında ise futbol dünyanın en popüler etkinliklerinden biridir. Bu özelliği nedeniyle her zaman araştırmacılar için dikkate değer bir konu olmuştur (Bkz. Giulianotti, 2002; Talimciler, 2008; Özüpek ve Ergen, 2018).

Bugün tüm dünyada futbolun, spor olgusunun çok daha ötesine geçtiğini; hatta hayatın yoğunlaştırılmış bir halini andıran bu oyunda, birçoklarının yaşamlarında adını koyamadıkları pek çok şeyin yansımalarını bulduklarını söylemek mümkündür (Talimciler, 2008: 90). Futbol sahip olduğu bu popülerlik sayesinde milyonlarca insan için önemli bir boş zaman eğlencesi olma özelliğine sahiptir ve bu sebeple popüler kültür açısından önemli bir konudur. Bu açıdan yani popüler kültür açısından değerlendirildiğinde futbol geniş kitleler için boş zamanlarını değerlendirdikleri bir etkinlik olmakla kalmayıp; popüler kültürün sürekli yenilenen ve değişen yapısı içinde yeni popüler ürünler ortaya çıkaran özelliğiyle popüler kültürün üreticisi olarak kabul edilebilir. Bu kimi zaman bir takım kimi zaman da bir futbolcu olmaktadır. Hatta futbolcular ve teknik direktörler başta olmak üzere futbol dünyasında yer alan birçok kişi otobiyografilerini yazarak popüler kültür içerikleri oluşturmaya devam etmektedirler.

Demir ve Talimciler'e (2015: 20) göre modern futbol İngiliz Futbol Birliği'nin 26 Ekim 1863'te kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Futbolun geniş kitlelere yayılması ise fabrika yasalarında gerçekleşen değişimlerle beraber işçilerin çalışma saatlerinin azalmasıyla birlikte ortaya çıkan boş zaman, Cumartesi öğleden sonralarının tatil olması ve son olarak şehirlerarası ulaşım imkânlarının gelişmesiyle ilgilidir. Ancak daha sonra Klose'nin (2014: 378) de belirttiği gibi "profesyonelleşme ve kitlesel medyatik pazarlama çerçevesinde ticarileşme süreçlerine bağlı olarak, futbol 'proleter sporu' olmaktan çıkıp toplumsal kabul gören bir boş vakit eğlencesi" haline gelmiştir.

Küresel spor endüstrisi ticari gelişim açısından yirminci yüzyılda büyük gelişimler göstermiş, hatta popüler müzik gibi alanları da geride bırakmıştır (Rowe, 1996: 169). Küresel spor endüstrisinde yaşanan bu gelişmeler, doğal olarak futbolun da büyümesine ve sıradan insanların oynadığı bir oyun olmaktan çıkarak küresel çapta seyredilen, milyonlarca doların harcandığı devasa bir pazar haline gelmesine neden olmuştur.

Popüler kültür ve futbol ilişkisinin ele alınacağı bu çalışma için en önemli motivasyon kaynağı futbolu milyonlarca insan için seyredilir kılan bir futbol yıldızı olan Mohamed Salah'ın başta İngiltere olmak üzere tüm dünyada popüler hale gelmesi, Mısır için önemli bir figür olarak değerlendirilmesi ve onu futbol dışında sosyal meselelerle ilişkilendiren birçok yazının kaleme alınmasıdır. Bu çalışma kapsamında Salah'ın kariyerindeki en parlak yıl olan 2018'in ilk beş ayında, Salah ile ilgili olarak onu hem popüler kültür hem de sosyal meselelerin odak noktasına koyan haber metinleri betimsel olarak analiz edilmiş ve popüler kültür ile futbol ilişkisinin ele alınmasını kolaylaştıracak literatürden yararlanılmıştır.

2. Popüler Kültür ve Futbol Üzerine

Popüler kültürün ne olduğuna cevap aramadan önce popüler kelime anlamını incelemek; kültür endüstrisi, kitle kültürü ve son olarak serbest zaman kavramlarını tartışmak popüler kültürü anlama açısından önemli olabilir. Popüler, Latince kökenli bir kavramdır. "Halka ait olan" anlamındaki *popularis*'ten gelmektedir. Kavram 15. yüzyıldan itibaren farklı anlamlarda kullanılmış olsa da 18. yüzyılda çok tutulan; 19. yüzyılda da "çok beğenilen" anlamıyla kullanılmıştır (Williams, 2007: 285-286). Sözlüklerde kavrama dair yapılan tanımlar incelendiğinde Oxford Dictionaries (2018) popüler kültürü "eğitilmiş elitlerden ziyade sıradan insanların beğenileri üzerine temellenmiş kültür" olarak tanımlarken; Türk Dil Kurumu (2018) ise popüler kültürü "belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerin bütünü" olarak tanımlamaktadır.

Sanayileşme süreciyle birlikte iş bulmak için sanayi merkezlerine göç eden geniş kitleler ortaya çıkmıştır. Bu kitleler çok düşük ücretlerle kötü şartlarda çalışmak zorunda kalmış; hatta işsiz, aç, korumasız bir şekilde şehirlerde dolanmaya başlamışlardır. 18. Yüzyılın ortalarından 19. Yüzyılın ortalarına kadarki

dönemde değişen bu toplumsal yapı kitle toplumu olarak ifade edilmiştir. Hem seçkin tutucu kesim hem de eleştirel sol kesim toplumun kitleselleştğini, insanların sahip oldukları bireysel özelliklerini yitirerek ve atomize gruplar haline gelerek tektipleştikleri noktasında hem fikir olmuşlardır. İşte bu kitle toplumunun kültürü “kitle kültürü” olarak açıklanmıştır (Güngör, 2013: 282).

Kitle kültürü ile popüler kültür kavramlarının aslında aynı şeyler olduğunu ifade eden Güngör (2013: 297-298), 1950’li yıllarda başta Batı toplumları olmak üzere dünya genelinde bireyin tekrar öne çıkarılması ve çoğulcu liberal görüşlerin yaygınlaşmaya başlamasıyla özellikle tutucu ve liberal entelektüellerde kitle toplumu ve dolayısıyla kitle kültürünün etkisini yitirmeye başladığı üzerinde durur. Bu noktada özellikle John Fiske (2012) gibi liberal çoğulcuların çabalarıyla popüler kültür kavramı geniş bir düzlemde kullanılmıştır.

Liberal çoğulcu yaklaşımların aksine eleştirel görüşe mensup araştırmacılar popüler kültüre olumsuz bakmaktadırlar. Erdoğan (2004: 2-4) kültürün insanların kendi yaşam deneyimleriyle biçimlendiğini ve bu yaşam deneyimlerinin bütünü olduğunu ifade etmektedir. Bu yaşam deneyimleri belli bir coğrafi bölgeye ait, yerel ve kişisel ilişkilerden oluşmaktayken; bugün ise dolayimli ve dışarıdan yani başkalarının deneyimlerinden oluşmaya başlamıştır. Kültür kavramı üzerinden popüler kültürü ele alan Erdoğan, kavramın “en çok tercih edilen” şeklinde ifadesinin popüler kültürün modern toplumlarda halk kültürü olarak anlaşılması gibi bir yanlışlığa davet çıkardığını belirtir. Bu duruma örnek olarak ise fabrikada çalışan işçinin “bizim fabrika” diyerek ifade ettiği yer nasıl ona ait değilse, popüler kültür ürünlerini kullanıp onu kendilerininmiş gibi saymalarının da doğru olmayacağını gösterir. Güngör (2013: 298) de popüler kültüre yönelik eleştirel bakış açısına sahip olan, Frankfurt Okulu ve Marksist gelenekten gelenlerin motivasyonlarını ele alan bir başka araştırmacıdır. Bu eleştirel görüşe sahip entelektüellere göre egemen güçler, insanlığı başta çeşitlilik, demokrasi, çoğulculuk gibi kavramlarla kandırmakta; bu kavramları kaynak göstererek sistemi kendi iktidar hırsları doğrultusunda yönetmektedirler. Tüm bunları ise kitle kültürü veya popüler kültür aracılığıyla ideolojik aktarım ve bilinç biçimlendirme yoluyla gerçekleştirmektedirler.

Popüler kültürün bir kullanım ve tüketim kültürü olduğunu belirten Erdoğan’ın (1999: 22), bu kullanım ve tüketim için görüşleri şu şekildedir:

“Kullanım ve tüketim popülerlerin üretiminin ilk safhasından son kullanım safhasına kadar her aşamada vardır. Popülerlerin yaratılmasında diğer popülerler kullanılır: Popüler spor; popüler sporcu ve sanatçılar; popülerleşen fikirler ve ideolojiler; popülerleştirilmiş anneler ve kaynanalar; popüler televizyon ve televizyon programları; popüler dergi kabramanları; ve elbette zaman ve dil sınırlarını aşan popülerlerin en popülerleri seks ve seksüel umutlar... Popülerlerle paketlenmiş popülerleri, tüketiciler alır ve popülerleri boğazlarına, saçlarına, yüzlerine, midelerine, üstlerine, ayaklarına ‘uygulayarak’ popülerlerin popülerleştirilme sürecini tamamlarlar”.

Storey (2018: 5-11) ise popüler kültürle ilgili olarak üzerinde tartışmalar yapılmış ya da hâlâ yapılan altı farklı tanım üzerinde durmaktadır. Bu tanımlamalar aşağıdaki gibidir:

- Popüler kültür geniş kitleler tarafından yaygın bir şekilde tercih edilen ve beğenilen kültürdür.
- İnsanlar tarafından yüksek kültür olarak görülen şeylerden geriye kalan popüler kültürdür.
- Popüler kültür, kitle kültürüdür. Popüler kültürü kitle kültürü olarak tanımlayanların yapmak istedikleri şey popüler kültürün umutsuz bir şekilde ticari bir kültür olduğunu ve kitlesel tüketim için kitlesel olarak üretildiğini pekiştirmektir.
  - Popüler kültür insanın bizzat kendisinden türetilmiştir. Yani bir nevi halk kültürüdür.
  - Gramsci’nin hegemonya kavramı üzerinden popüler kültür tanımlayanlar, popüler kültürü, alt grupların “direnişi” ile baskın grupların çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren şirket (incorporation) güçleri arasında bir mücadele alanı olarak görürler. Bu kullanımdaki popüler kültür, kitle kültürü teorisyenlerinin dayatılan kültürü değil, aşağıdan, “halkın” kendiliğinden muhalif kültürüdür.
  - Sonuncusu ise açıkçası bir tanımdan ziyade, konuya dair araştırmacıların güncel tartışmaları ile ilgilidir. Bu tartışmalar ise postmodernizm üzerine geliştirilen son düşünceler bağlamında ortaya çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse postmodern kültür, artık yüksek ve popüler kültürü birbirinden ayırt edemeyen bir kültürdür. Bu durum kimileri için kültürün keyfi ayrımları üzerine kurulmuş elitizmin sonu; diğerleri için ise ticaretin kültür üzerindeki nihai zaferinden umudu kesmek için bir nedendir.

Popüler kültür, herkes ya da çoğunluk tarafından tüketilen bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple medya popüler kültürü her türlü yayımında mümkün olduğunca kullanmaya ve desteklemeye çalışmaktadır.

Popüler olanı çok kullanan medya, popüler olmayı da daha çok izlenmesi ya da tüketilmesi için popülerleştirmekte; bu popülerleştirdiklerini de kitlelere sunarak sürekliliğini sağlamakta ve yenilerini ortaya çıkarmaktadır. (Zorlu, 2016: 85). Medyayı sahip oldukları özelliklerle bu kültürü üreten, çoğaltan ve yayan bir araç kabul etmek mümkündür (Karakoç, 2009: 102). Buradan hareketle günümüzdeki anlamıyla popüler kültürün son derece değişken ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu, medyanın bu süreçte etkin bir rol oynadığını ve halk tarafından beğenilen, tercih edilen her şeyin yani popüler olanın neden sürekli değiştiğini anlamak daha kolay olacaktır.

Bir spor/oyun olarak düşünüldüğünde futbolun bireylerin hayatlarının her evresinde yer alan, onları sosyalleştiren, onlara kimlik veren ve bir şekilde farklı gruplara aidiyet hissettiren özellikleri söz konusudur. Ancak futbolun geçirdiği bazı süreçler, onun endüstrileşmesine ve sadece bir oyun olmaktan çıkıp kitlesel bir medya eğlencesi haline gelmesine neden olmuştur. Kuper'in (2014) kaleme aldığı Futbol Asla Sadece Futbol Değildir kitabının adından da hareketle futbolun günümüzde yönetici elitlerden sıradan vatandaşa kadar toplumun her kesiminde farklı karşılıklar bulduğu ve kültürlerin bile şekillenmesinde önemli roller oynadığı bir gerçeklik olarak ortadadır. Futbolun toplumsal yaşamın içinde sahip olduğu rolü başka bir boyutta değerlendiren Percy ve Taylor (1997: 39) futbolun taraftarları için bir din gibi olduğunu belirtmektedir. Futbol da din gibi birleştirir ve ayırır; şekillendirir ve sınırlandırır; belirli gruplar ve bireyler için eleştirel bir kimlik sunar. Percy ve Taylor atkının/şalın, sahanın, şarkıların ve ritüel faaliyetlerin onlar için bir kutsallığa sahip olduğunu; bu sebeple de futbolun en azından seküler bir dine benzediğini ifade ederler.

Giulianotti (2002: 25-26), futbolun bir metalaşma süreci geçirdiğini ve bu sürecin dört anahtar maddeden meydana geldiğini ifade eder: Futbolun gelişen popüleritesi, futbolun şirketlerle ve diğer iş kurumlarıyla giderek artan dolambaçlı bağı, stadyumların kapasitelerinin azaltılarak pahalı koltukların inşa edilmesi ve televizyondan izlenme başına ödeme gelmesi. Giulianotti'nin ifadelerinin yanı sıra dünya devi kulüplerin büyük sermayeli iş adamları ya da kâr amaçlı kuruluşlar tarafından satın alınmaları da bu metalaşma sürecini hızlandırmaktadır.

Popüler kültür, futbol ve medya arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Televizyon, popüler kültürün bir aktarıcısı iken, bugün popüler kültürün bizzat üreticisi haline gelmiştir. Neyin popüler olup olmayacağına televizyon yayınları karar verebilmektedir. Futbol ise televizyon için olmazsa olmazlardandır. Futbolun televizyonlarda yayınlanması ile ortaya çıkan yayın hakları, bu yayın haklarından gelir elde eden futbol takımları, günün her saati izleyici bulabilen futbol programları düşünüldüğünde aralarında sıkı bir bağ olduğunu söylemek son derece doğru olacaktır. Popüler kültür ile futbol arasındaki ilişki üzerine düşünüldüğünde ise futbolun sahip olduğu popülerite, geniş kitleler tarafından takip ediliyor olması ve hatta birçokları için hayatın merkezinde yer alması çok kuvvetli bir tüketim ilişkisinin göstergesidir. Bu ilişkinin başlangıcına yönelik bir fikre sahip olabilmek açısından Klose'nin (2014, 376-377) ifadeleri faydalı olabilir:

"Federal Alman takımının onu dünya şampiyonluğuna taşıyan galibiyet dizisi, televizyon aygıtı satışındaki artışa tartışmasız katkıda bulunmuştu; Öyle ki Federal Almanya tarihinde ilk kez o zaman bir kitle iletişim aracı olarak televizyondan söz etmek mümkün hale geldi. 1970'te Meksika'daki dünya kupasının yayınlanması, televizyonun teknolojik yeniliklerinin yaygınlaşmasında futbolun ne kadar önemli bir yeri olduğunu kanıtladı."

Futbol her zaman insanlar tarafından sevilen ve takip edilen bir spor olmuştur, ancak özellikle televizyon yayınlarında futbola yer vermeye başlaması futbolun popülerliğini başka bir boyuta taşımıştır. Bugün artık birçok insan dünyanın başka bir yerindeki futbol takımının taraftarı olmakta, kendisini o takımı tutmakla ifade etmekte ve bir kimliğe sahip olma arayışında bulunmaktadır. Futbolun geçirdiği bu süreç, popüler kültür açısından futbolyı çok önemli bir konu haline getirmektedir. Bunun yanı sıra futbolun sahip olduğu birçok özellikle de toplum için çeşitli anlamlar ifade etmektedir. Talimciler (2008: 90) futbolun birey açısından taşıdığı önemi ve bireye kattıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Futbol, insanlığa bir oyun olmanın ötesinde eğlence, iktidar, güç, üzüntü, sevinç, ulusal onur ve hepsinden de öte kendi kimliklerini, kendilerini bulabildikleri bir dünyanın anahtarını sunmaktadır. Futbol sadece kimliklerin oluşmasına katkıda bulunmaz, aynı zamanda farklı sosyal kimliklerin karşılaşmasına ve birbirlerinden etkilenmesine de vesile olur. Bu açıdan farklı ülkelerin birbirleri ile oynadıkları milli maçlar ve diğer kulüp takımlarının kupa mücadeleleri küresel bir dünya kültürünün yaratılmasına ve yaşatılmasına da aracı olur."

Uruguaylı yazar Eduardo Galeano (2017: 21) sporun –özelde futbolun- bir endüstri haline gelmiş halini eskiyle yani iş olarak yapılmayan haliyle kıyaslandığında kendi güzelliğinden çok şey kaybettiğini ifade etmektedir. Bugün futbol endüstrisinin kâr getirmeyen her şeyi gereksiz bulduğunu ve reddettiğini belirten Galeano, endüstriyel futbolu şu şekilde tasvir etmektedir:

“Oyun, oyuncusu az, izleyeni çok bir gösteriye dönüştü. Bu artık seyirlik bir futbol. Bu, günümüzün en kârlı gösterilerinden biri ve artık oynanması için değil, oynanmasının engellenmesi için düzenleniyor. Profesyonel sporun teknokratları, futbolu sırf sürat ve güce dayalı, mutluluğa boşvermiş, fantezinin gelişemediği, cüretin yasaklandığı bir spor dalı haline getirdiler”.

Bu durum ise popüler kültür ve futbol ilişkisinin tartışılması için ortaya önemli sebepler çıkarmaktadır. Aktaş’ın (2018: 469) popüler kültür ve spor üzerinden popüler kültürün tüketime özendirilmesine dair ifadeleri dikkate değerdir:

“Ve spor! Hatta bunu daha da özel hale getirerek ‘futbol’ demek daha mantıklı olacaktır. Kişiye nesnel olarak hiçbir faydası olmayan, hatta aldığı çok pahalı orijinal taraftar ürünleri (forma, bayrak, aksesuar, vb.) ile cebinden para harcayan; tuttuğu takım yenilince karalara bürünen, kimi zaman fanatizm düzeyleri yüksek olanların kar yağmur demeden deplasman deplasman geçerek onu desteklediği bir durum söz konusudur. Fakat buna rağmen, her yıl artan oranda bir taraftarlık gerçeği bulunmaktadır. Spor, özellikle de futbol, hız ve kimliklendirme olgusu için kullanılan başka bir popüler kültür alanıdır.”

Futbol, endüstrileşmeyle beraber daha popüler bir hale gelmiştir. Özellikle futbolun ticari yönünün birçok açıdan daha ön plana çıkması ve ticari bir meta haline alması bu sürecin en temel dinamiğidir. Çünkü bu ticarileşmenin neticesinde popülerliğin ve bu doğrultuda tüketimin artması futbol sermayedarlarınca beklenen bir durum haline gelmiştir.

3. Yöntem

Futbol ve popüler kültür ilişkisi günümüzde uzun uzadıya tartışılmakta, iki olgu arasındaki ilişkiye yönelik olumlu/olumsuz çıkarımlar yapılmaktadır. Bu çalışma özelinde Storey’in (2018) ifade ettiği popüler kültür tanımlarından ilki olan popüler kültürün “geniş kitleler tarafından yaygın bir şekilde tercih edilen ve beğenilen kültür” olması üzerinden futbolun yarattığı ortak kültür ve birleştirici unsurlar ele alınmaya çalışılacaktır. Bu amaçla Mohamed Salah’ın kariyerinde sportif başarıların en üst düzeye çıktığı 2018 yılının ilk altı aylık döneminde kaleme alınan ve çalışmanın bağlamıyla ilişkili olan dünya mediasındaki haberlerin internet siteleri üzerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Ayrıca popüler kültür ve futbol ilişkisini tartışabilmek için literatürden yararlanılmıştır. Bu yöntemle toplanan veriler vaka analizi yapmaya olanak tanımaktadır.

Vaka analizleri genel itibarıyla betimleme yöntemleri arasında bağımsız bir yöntem olarak kabul edilmekte ve tek bir vaka ya da belirli sayıda özgün vakalar üzerinde yapılan çalışmalardır (Kaptan, 1998: 66-67). Vaka analizlerinde bir konu, durum, kişi veya kurum seçilebilmekte; seçilen konu kendi bağlamında incelenmekte ve veriler her türlü veri toplama tekniğinden yararlanılarak elde edilmektedir (Robson ve McCartan, 2016: 80). Nitel vaka analizi, çeşitli veri kaynaklarını kullanarak bir fenomenin kendi bağlamı içinde keşfedilmesini kolaylaştıran araştırmalara yönelik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım bir konunun bir objektiften bakılarak açıklanamayacağını, aksine birden fazla objektiften bakılarak bir fenomenin çeşitli yönlerinin ortaya çıkarılabileceğini ve anlaşılabilirliğini savunmaktadır (Baxter ve Jack, 2008: 544). Ayrıca vaka analizi, sosyal bilimlerde belirli önemli araştırmalar için gerekli ve elverişli bir yöntemdir (Flyvbjerg, 2006: 241).

Vaka analizi (örnek olay araştırması), adından da anlaşıldığı gibi örnek bir vakanın seçilmesiyle başlamaktadır. İlk başlangıç noktası da vakanın nasıl seçileceğidir. Vaka olarak bir kişi seçilecekse, bu seçimin hangi özelliklere göre yapıldığı ve kapsamının/sınırlılıklarının nasıl olacağı önemli bir konudur (Güler, Halıcıoğlu ve Taşkın, 2015:303). Bu bağlamda çalışma kapsamında Mohamed Salah vaka (örnek olay) olarak seçilmiş; verilerin değerlendirilmesinde ise betimsel analizden yararlanılmıştır. Çalışmada Mohamed Salah biyografisi ve sportif başarıları, İslami figür ve popüler kültür ikonu olmak üzere üç temada incelenmiştir.

4. Nil'in Yeni Kralı Mohamed Salah

Eduardo Galeano'nun (2017: 26) yıldız futbolcu kimdir sorusunu şu şekilde cevaplar: “Becerileri, kitleleri pazardan pazara, zaferden zafere ve tezahürattan tezahürata sürükler”. Bu ifade, Mısırlı futbolcu Mohamed Salah'ın Liverpool formasıyla geçirdiği 2017-2018 sezonu sonunda yıldız bir futbolcu olduğunu açıklar niteliktedir. Mohamed Salah, 2017-2018 sezonunda gösterdiği performans sayesinde hem İngiltere’de hem de tüm dünyada adından söz ettirmeyi başarmıştır. Dünya çapında popülerliği artan Salah, sadece futbolculuğuyla değil aynı zamanda özel hayatıyla da birçok futbol sever tarafından takdir edilmektedir. Bu çalışmada Mohamed Salah üzerinden futbolun ve dolayısıyla popüler kültürün -yöneltilen eleştirilere rağmen- toplumsal boyutta birçok noktada birleştirici bir role sahip olup olmadığı sorusuna yanıt aranacaktır.

4.1. Biyografi ve Sportif Başarılar

Mohamed Salah, Mısır millî takımının ve İngiliz futbol kulübü Liverpool'un forvet oyuncusudur. 15 Temmuz 1992 yılında Mısır'ın Garbiya (Gharbia) şehrinde dünyaya gelen Salah, çocukluktan gelen bir futbol yeteneğine sahiptir. Salah kariyerine Mısır kulüplerinden El Mokawloon'un genç takımında başlamıştır. Aynı takımla 2010 yılında profesyonel kariyerine başlamış ve 2012 yılında İsviçre futbol kulüplerinde FC Basel'e transfer olmuştur. Salah FC Basel'in 2012-2013 sezonunda kazandığı üç kupa kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. 2014 yılının Temmuz ayında Chelsea'ye transfer olan Salah, Chelsea forması giyen ilk Mısırlı futbolcu olmuştur. Chelsea'den sonra sırasıyla Fiorentina ve Roma formaları giyen Mısırlı futbolcu, 2017 yılında İngiltere'nin Liverpool takımına transfer olmuştur. Evli ve bir kız çocuğu babası olan Salah, halen Liverpool forması giymektedir (Mohamed Salah Biography, 2018).

Mohamed Salah İngiltere Premier Ligi'ne transfer olduktan sonra çok başarılı bir sezon geçirerek dünya gündeminde geniş yer bulmaya başlamıştır. Salah'ın 2017-2018 sezonunda elde ettiği başarılar aşağıdaki gibidir (Price, 2018):

1. Haziran ayında 36.9 milyon Sterlin transfer bedeliyle Liverpool tarihindeki en pahalı transfer olmuştur.
2. Salah 3 defa Premier Lig'de ayın oyuncusu seçilerek bu alanda rekor kırmıştır.
3. Dünya Kupası elemelerindeki son maçında Kongo'ya attığı iki golle Mısır'ın 1990 yılından sonra ilk kez şampiyonaya katılmasını sağlamıştır.
4. BBC tarafından Afrika'da yılın futbolcusu seçilmiştir.
5. Arap ülkelerinden 100 gazetecinin katılımıyla gerçekleşen oylamada Dünyada yılın Arap futbolcusu seçilmiştir.
6. CAF (Confederation of African) tarafından Afrika'da yılın futbolcusu seçilmiştir.
7. 1987 yılından beri Liverpool formasıyla bir sezonda 40 golü geçen ilk futbolcu olmuştur.
8. Premier Lig'de bir sezonda 22 maçta da gol atarak bu alanda rekor kırmıştır.
9. Profesyonel Futbolcular Birliği ve Futbol Yazarları Birliği tarafından Premier Lig'de yılın futbolcusu seçilmiştir.
10. Salah, Premier Lig 38 maç üzerinden oynanmaya başladığından beri attığı 32 golle bu alanda rekorun sahibi olmuştur.
11. Premier Lig'de forma giydiği 36 maçta attığı 32 golle gol kralı olarak altın ayakkabıyı almaya hak kazanmıştır.

Mohamed Salah'ın sergilediği bu performans kendisinin dünya basınında en önemli futbolculardan biri olarak yer almasına ve milyonlarca futbolsever tarafından takip edilen bir yıldız haline getirdi. Öyle ki Salah'ın 2017-2018 sezonunda Şampiyonlar Ligi finalinde Liverpool takımıyla Real Madrid'e karşı forma giydiği maçta rakip oyuncu Sergio Ramos tarafından sert bir müdahale sonucu sakatlandığında yüzbinlerce kişi Ramos'un ceza alması için imza kampanyasına katılmıştır.

4.2. İslami Figür

Futbol milyarlarca insan tarafından sevilen ve takip edilen bir spor dalıdır. Bu niteliği bakımından zaman zaman sosyal ve politik meselelere malzeme olabilmektedir. Kimi zaman ülkeler arasındaki sıkıntılardan yansımasının görüldüğü müsabakalar söz konusu olurken; kimi zaman da belirli konularda

sağduyu oluşturmak için futbolcular için bir arena halini almaktadır. Mohamed Salah'ın aslında futbol oynarken bu tür bir amaca sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak Salah'ın özellikle Müslüman kimliğini göstermekten kaçınmaması ve attığı gollerden sonra secdeye gitmesi geniş kitlelerce Müslümanlığın temsilcisi olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Özellikle İngiltere gibi holiganizm ve ırkçı söylemlerin tribünlerde yoğun olduğu bir ülkede çok sevilmesi, Salah'ın İslam dinine yönelik algıları değiştirmede önemli bir rol oynadığı yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

The Independent yazarı Obbana Rajah (2018), Mohamed Salah'ın dünyada söz konusu olan İslam'a yönelik olumsuz algıya karşıt olarak oynadığı rolü şu şekilde ifade etmektedir:

“Özellikle Paris, Londra ve Manchester’da geçen yıl yaşanan terör saldırılarından sonra Müslümanlara yönelik nefret suçlarının giderek olağanlaştığı bir zamanda, Mo Salah bir çeşit dengeleyici haline gelmiştir. Futbol, sayıları milyarları bulan bir taraftar temelinde sahiptir ve Mo Salah -dinini göstermede korkmayarak ve bundan gurur duyarak- sadece bariyerleri kırmakla kalmayıp aynı zamanda onlardan tamamen kurtulmaktadır”.

Miğdaad Versi -Britanya Müslüman Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı- Mohamed Salah'ın İslam'ın değerlerini somutlaştıran, inancını formasının üzerinde taşıyan ve sevimli birisi olduğu görüşündedir. Salah'ın Liverpool takımının yıldızı olduğunu ve Liverpool'un pozitif anlamda onun yardımına koştuğunu belirten Versi, ayrıca Salah'ın İslamofobi'ye bir çözüm olmadığı, ancak bu doğrultuda önemli bir rol oynayabileceği kanaatine sahiptir (Rajah, 2018). Salah'ın ılımlı, hoşgörülü bir Müslüman olarak aktardığı imaj, Araplara (Müslümanlara) yönelik baskın kalıpların yıkılmasıyla kalmayıp, aynı zamanda onları birbirlerinin farklılıklarını kabul etmeye ve tek bir Müslüman kimliğinde birleşmeye teşvik etmektedir (Ibrahim, 2018).

Resim 1: Mohamed Salah'ın attığı gollerden sonra yaptığı gol sevinci.

Kaynak: Rajah, O. (2018). Mo Salah: “If He Scores Another Few, Then I'll Be Muslim, Too.” *The Independent*. <http://theindependent.sg/mo-salah-if-he-scores-another-few-then-ill-be-muslim-too/>, [Erişim tarihi: 31.05.2018].

The National'dan Justin Thomas (2018), gençlerin rol model tercihlerini ve bu noktada Mohamed Salah'ın neden önemli bir rol model olduğunu değerlendirdiği ifadeleri şu şekildedir:

“Beğenin ya da beğenmeyin halen kimliğini oluşturmakta olan gençler spor yıldızlarından kendilerine rol model seçmeye eğilimlidirler. Rol modellerin etkisi, toplum yanlısı ya da topluma zararlı davranış ve tutumları geliştirmelerine bağlı olarak pozitif ve negatif olabilirler. Gençler arasında pozitif bir rol modele sahip olmak daha iyi bir zihin sağlığıyla ilişkili olduğu görünmektedir. Diğer birçok negatif rol modele kıyasla genç yaşta üne kavuşan birisi olarak Mo Salah kadirşinas ve mütevazı kişiliğiyle kendisini harika bir rol model yapan tüm kaliteyi taşımaktadır. O gerçekten yeterince iyiden daha fazlasıdır (more than good enough)”.

The Telegraph'dan James Brown (2018), Leicester forması giyen Mahrez ve Chelsea forması giyen Kante'den sonra Mohamed Salah'ın Profesyonel Futbolcular Birliği tarafından üst üste üçüncü kez bir Müslüman sporcunun yılın futbolcusu seçildiğini; bu üç futbolcunun tüm inançlardaki gençler için rol model konumunda olduğunu ve dini önyargıların arttığı bir dönemde özellikle genç Müslümanlar için giderek daha önemli olduklarını ifade etmektedir.

Mohamed Salah için Liverpool taraftarlarınınca yapılan tezahüratlarda da futbolcunun İslami kimliğine referans verildiği görülmektedir. Farklı sosyal ağlarda milyonlarca kişi tarafından paylaşılan bu tezahüratlardan “A Gift from Allah (Allah'ın Bir Hediyesi)” ve “I'll Be Muslim too (Ben de Müslüman Olacağım)” bu başlık altında ele almak için son derece uygundur. Bu tezahüratların sözleri ise sırasıyla şu şekildedir (Mo Salah Song Sheet, 2018):

“Mohamed Salah, Allah'ın bir hediyesi. Mısır'dan Liverpool'a geldi. O her zaman gol atıyor. Bu neredeyse sıkıcı. Lütfen Mohamed'i alıp götürmeyin”

“O sizin için yeterince iyiyse, benim için yeterince iyidir. Eğer birkaç gol daha atarsa, ben de Müslüman olacağım. O sizin için yeterince iyiyse, benim için yeterince iyidir. O camide oturur, orası benim olmak istediğim yerdir! Mo Salah-la-la-la...”

Liverpool taraftarlarınınca Mohamed Salah için yapılan tezahüratlardan yola çıkarak, İngiltere'deki ve tüm dünyadaki Liverpool taraftarlarının içinde Allah* ve Müslüman geçen tezahüratları söylemeleri Salah'ın İslam karşıtı düşünceleri yenmede etkili olduğu yönünde -somut olmasa da- önemli bir rol oynadığı çıkarımını yapmayı mümkün kılmaktadır. Çeşitli videolarda Liverpool taraftarlarınınca söylenen bu tezahüratların içi içilen mekânlarda kayda alınması, tezahüratı söyleyenlerin ağırlıklı olarak Müslüman olmadıklarını söyleme imkânını vermektedir. Buradan hareketle Salah aracılığıyla İslam'a ve Müslümanlara karşı mevcut algının pozitif yönde değişiyor olduğu söylenebilir. En azından İslam'a ve ona ait motiflere yönelik bakışın daha olumlu olduğu ve “Ben de Müslüman olacağım” diyen taraftarların İslam dinine karşı daha sıcak olduğu çıkarımında bulunulabilir. Gina Thomas (2018) da benzer şekilde özellikle Liverpool taraftarlarının Salah'ın performansından biraz daha memnun kalmaları halinde Müslüman olmaya hazır olduklarını yaptıkları tezahüratlardan yola çıkarak ifade etmektedir.

4.3. Popüler Kültür İkonu

Futbol, özellikle endüstrileşmesi sebebiyle çok daha kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Bu niteliği futbolu popüler kültür için önemli bir alan haline getirmektedir. Başta futbolun kendisi olmak üzere futbola dair her türlü ürün geniş kitlelerce tüketilmesi amacıyla üretilmekte ve dünyanın her köşesinde tüketilmektedir. Mohamed Salah, gösterdiği olağanüstü performans nedeniyle dünyadaki “popülerliğini” artırmış ve futbolu seven ya da sevmeyen birçok kişi tarafından beğenilen birisi haline gelmiştir. Sosyal medyada milyonlarca takipçiye sahip olması, dünyanın birçok yerinde grafiti olarak çizimlerinin duvarları kaplaması, Mısır'daki başkanlık seçimlerinde bir milyon oy pusulasında seçmenler tarafından adının yazılması, adına tezahüratlar yapılması, Salah'ın motiflerinin yer aldığı ürünlerin satışa sunulması ve dünyanın farklı ülkelerinde gençler tarafından rol model olarak görülmesi gibi birçok örnek Salah'ın bir popüler kültür ikonu haline geldiğinin göstergesidir.

Mohamed Salah, gösterdiği performans neticesinde birçok taraftar tarafından Mısır Kralı (The Egyptian King) olarak çağrılmaktadır. Şu anda belki de dünyanın en ünlü Mısırlısı olan Salah, Mısır'ın başkenti Kahire'de dünyaca kabul görmüş ünlü şarkıcı Umm Kulthum ve Nobel edebiyat ödüllü yazar Naguib Mahfouz gibi ikonik Mısırlıların grafitilerinin yer aldığı bir bölgede grafitisi bile yapılmıştır (Mahmoud, 2018).

* Orijinal tezahüratta “God” kelimesi değil, özellikle İslam dinine vurgu yapılarak “Allah” kelimesi kullanılmaktadır.

Resim 2: Mohamed Salah'ın Kahire'nin popüler bir bölgesinde yapılan grafitisi.

Kaynak: Mahmoud, M. (2018). Egypt's 'Fourth Pyramid' Mohamed Salah: 'He Is One of Us'. *Middle East Eye*. <http://www.middleeasteye.net/in-depth/features/egypt-has-now-new-pyramid-mohamed-salah-1103981319>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Anglia Ruskin University'den Solava Ibrahim'in (2018) "The 'Mohamed Salah Effect' Is Real – My Research Shows How He Inspires Egyptian Youth" adlı çalışmasında değindiği hususlar Mohamed Salah'ın popülerliğine ve insanlar üzerindeki etkilerine yönelik önemli bulgular içermektedir. Ibrahim, Salah'ın birçok genç için önemli bir ikon ve rol model olduğunu; hayalini gerçekleştiren bir genç olarak birçoklarına örnek olduğunu belirtmektedir. Ibrahim'in çalışmasında ele aldığı önemli noktalardan birisi de Mısır'da bir TV programına katılan bir gencin Mohamed Salah'a dair düşünceleridir. Bu genç için Salah, Mısır'ı haritaya geri koymuştur yani Mısır'ın bir ülke olarak uluslararası imajını düzeltmede önemli işler yapmaktadır. Bu noktada Salah'ın kramponunun British Museum'da sergilenmesi ve Mısır Kralı (Egyptian king) olarak lakap takılması dikkate değer örneklerdir.

Mohamed Salah'ın popülerliği futbol sahasının dışında farklı alanlarda etkisini göstermektedir. Mısır'da devlet kurumlarınca yapılan uyuşturucuyla mücadele amaçlı kampanyaya Salah'ın da dâhil olmasıyla tedavi olmak isteyenlerin sayısında %400 artış olmuştur (Spencer, 2018). Yine 2018 yılında Mısır'da gerçekleşen başkanlık seçimlerinde bir milyon kişi Mohamed Salah'ın adını pusulalara yazarak, futbolcunun politikacı olarak da kendilerini temsil etmelerini esprili bir yolla göstermiş oldular (Morgan, 2018). Mohamed Salah imajı şu aralar özellikle Ramazan ayında Müslüman dünyasında en çekici ticari ürünler haline gelmiştir. Kahire'de her yerde Salah'ın yüzü yastıklara, oyuncaklara ve diğer birçok ürüne basılmıştır (Zaki, 2018). Bunların yanı sıra Mohamed Salah için Liverpool taraftarlarının yapmış oldukları altı farklı tezahürat da popülerlik açısından ele alınabilecek unsurlardır. Bu marşlarda genel itibarıyla Salah'ın Mısırlı ve Müslüman olması referans alınmaktadır (Mo Salah Song Sheet, 2018).

Sonuç

Popüler kültür için geniş kitlelere ulaşabilmek son derece önemli bir meseledir. Çünkü popüler kültür adına ortaya çıkarılan her türlü meta kitlelerce tüketilmeli ve kullanılmalıdır. Futbol ise dünyanın her köşesinden insanın günlük rutininden, sıkıntılarından, telaşlarında kaçabildiği; kendisine bir kimlik oluşturarak farklı gruplara aidiyet hissedebildiği popüler bir spor dalıdır. Hatta birçokları için spor dalı

olmaktan öte, bir yaşam biçimidir. Özellikle futbol fanatikleri düşünüldüğünde onlar için futbol tam anlamıyla bir varoluş sebebidir. Bu kişiler kendilerini taraftarı oldukları takımla gerçekleştirmeye çalışırlar.

Bu çalışmada kapsamında ele alınan popüler kültür ve futbol ilişkisi, çalışmaya konu olan Mohamed Salah üzerinden farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mohamed Salah son zamanların en popüler futbol yıldızlarından birisi olarak medya için önemli bir gündem haline gelmiştir. Kazandığı her başarı, toplumsal meselelere yönelik yaptığı her türlü katkı geniş kitlelerce takip edilmektedir. Ancak Salah'ı diğer popüler/yıldız futbolculardan ayıran temel bir nokta vardır: Müslüman kimliği. Mısırlı futbolcu sadece sportif başarılarıyla ön plana çıkmamakta; aynı zamanda Müslüman kimliğiyle de başta futbol oynadığı İngiltere olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde dikkat çekmektedir.

Bugün futbolla ilgilenen milyonlarca insanın Mohamed Salah'ın kim olduğuna ve neler yaptığına dair fikre sahip olduğunu; tüm bunların da bir yılı bulmayan kısa bir sürede futbolcunun popülerleştirilmesiyle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Popüler bir futbolcu olarak grafitileri duvarları süsleyen, oyuncakları ve süs eşyaları üretilip satılan, toplum yararına yapılan kampanyalarda yer alan, adına tezahüratlar yapılan bir popüler kültür ikonudur. Tabii Salah'ın popülerliği tamamen bir popüler kültür ürünü olarak sunulmasıyla ilgili olmayıp, aynı zamanda onun birçok toplumsal meselenin çözüme kavuşmasına katkı sağlayan bir yönünün olmasıyla da ilgilidir. Birçok yazar ve din adamı, Salah'ın dünya gündemini meşgul eden ve önemli bir toplumsal olgu olan İslamofobi için bir kalkan olduğu fikrine sahiptir. Özellikle son derece başarılı sportif yaşantısı ve düzenli aile hayatıyla örnek bir Müslüman olarak hem taraftarlar hem de medya tarafından kabul edilen Salah, popülerliğin birleştirici ve bütünleştirici bir etkiye sahip olabileceği kanaatine sahip olunmasına neden olmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde popüler kültürün insanlar açısından ortak bir anlayışı yaydığı, kültürel bir ortaklığı sağladığı ve bütünleştirici bir rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca bu makalede bazı durumlarda popüler kültürün ve popüler kültür ikonlarının birleştirici bir rol oynayabileceğine dikkat çekmek istenmiştir.

Kaynakça

- Aktaş, Hasret. "Popüler Kültür", ed. B. Ayhan, İletişim Sosyolojisi içinde, Konya, LiteraTürk Academia, 2018, s. 457-472.
- Baxter, P. & Jack, S. (2008). "Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers", The Qualitative Report, 13 (4): 544-559.
- Brown, J. (2018). "Mo Salah: The Humble Superstar Who's Influencing A New Generation of Footballers". The Telegraph, <https://www.telegraph.co.uk/men/thinking-man/mo-salah-humble-superstar-influencing-new-generation-footballers/>, [Erişim tarihi: 31.05.2018].
- Demir, Müge ve Talimciler, Ahmet. Şiddet, Şike ve Medya Kıskaçında Futbol ve Taraftarlık, Konya, LiteraTürk Academia, 2015.
- Erdoğan, İrfan (1999). "Popüler Kültür, Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele", der. N. Güngör. Popüler Kültür ve İktidar içinde. Ankara, Vadi Yayınları, 1999, s. 18-52.
- Erdoğan, İ. (2004). "Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, sayı: 57, s. 1-18.
- Flyvbjerg, B. (2006). "Five Misunderstandings about Case-study Research", Qualitative Inquiry, 12 (2): 219-245.
- Fiske, John. Popüler Kültürü Anlamak, çev. S. İrfan, İstanbul, Parşömen Yayınları, 2012.
- Galeano, Eduardo. Gölgede ve Güneşte Futbol, çev. E. Önalp, 8. Baskı, İstanbul, Can Yayınları, 2017.
- Giulianotti, R. (2002). "Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football", Journal of Sport and Social Issues, 26 (1): 25-46.
- Güler, Ahmet; Halıcıoğlu, Mustafa Bülent ve Taşkın, Serkan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Güngör, Nazife. İletişim Kuramları ve Yaklaşımları, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2013.
- Ibrahim, S. (2018). "The 'Mohamed Salah Effect' Is Real – My Research Shows How He Inspires Egyptian Youth". The Conversation,

<http://theconversation.com/the-mohamed-salah-effect-is-real-my-research-shows-how-he-inspires-egyptian-youth-97220>, [Erişim tarihi: 31 Mayıs 2018].

Kaptan, Saim. Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, 11 Baskı, Ankara, Tekışık Web Ofset Tesisleri, 1998.

Karakoç, Enderhan. "Küresel Köyün Küresel Propagandası: Medya-Kültür İlişkisi", ed. E. Karakoç, Medya ve Popüler Kültür içinde. Konya, LiteraTürk Academia, 2009, s. 87-104.

Klose, Andreas. "Televizyon Futbolu: Medya Yapımı Bir Ürün Gerçekliği Nasıl Değiştiriyor?", der. R. Horak, W. Reiter ve T. Bora Futbol ve Kültürü içinde, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 375-385.

Kuper, Simon. Futbol Asla Sadece Futbol Değildir, çev. S. Gürtunca, 5. Baskı, İstanbul, İthaki Yayınları, 2014.

Mahmoud, M. (2018). "Egypt's 'Fourth Pyramid' Mohamed Salah: 'He Is One of Us' ". Middle East Eye, <http://www.middleeasteye.net/in-depth/features/egypt-has-now-new-pyramid-mohamed-salah-1103981319>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Mo Salah Song Sheet (2018). <https://theredmentv.com/mo-salah-song-sheet/>, [Erişim Tarihi: 31.05.2018].

Mohamed Salah Biography (2018). <https://www.thefamouspeople.com/profiles/mohamed-salah-15977.php>, [Erişim tarihi: 23.05.2018].

Morgan, S. (2018). "For Mo Years: Egyptians Vote for Mohamed Salah to Become President as More Than 1 million Spoil Ballots in Election", The Sun, <https://www.thesun.co.uk/sport/football/5943898/egyptians-vote-for-mohamed-salah-president-elections/>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Oxford Dictionaries (2018). Popular Culture. https://en.oxforddictionaries.com/definition/popular_culture, [Erişim tarihi: 03.05.2018].

Özüpek, M. N. ve Ergen, Y. (2018). "Kişisel İmaj Bağlamında Teknik Direktör Fatih Terim'in Kişisel İmaj Ögelerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Social Sciences Studies Journal, 4 (13): 287-300.

Percy, M. & Taylor, R. (1997). "Something for The Weekend, Sir? Leisure, Ecstasy and Identity in Football and Contemporary Religion", Leisure Studies, 16 (1): 37-49.

Price, G. (2018). "Mohamed Salah's record-breaking first season for Liverpool", ESPN. <http://kwese.espn.com/football/club/liverpool/364/blog/post/3424350/mohamed-salabs-record-breaking-first-season-for-liverpool>, [Erişim tarihi: 31.05.2018].

Rajah, O. (2018). Mo Salah: "If He Scores Another Few, Then I'll Be Muslim, Too", The Independent, <http://theindependent.sg/mo-salah-if-he-scores-another-few-then-ill-be-muslim-too/>, [Erişim tarihi: 31.05.2018].

Robson, Colin & McCartan, Kieran. Real World Research, 4. Edition, Chichester, John Wiley & Sons, 2016.

Rowe, David. Popüler Kültürler, çev. M. Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Solmaz, B. ve Aydın, B. O. (2012). "Popüler Kültür ve Spor Merkezlerine Yönelik Bir Araştırma", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi E-Dergisi, 1 (4): 67-82.

Spencer, J. (2018). "Liverpool Star Mo Salah Features in 'Say No To Drugs' Campaign in Egypt... and The Rehabilitation Hotline Has 400% Increase in Calls!", MailOnline, <http://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-5586121/Liverpool-star-Mo-Salah-features-Say-No-Drugs-campaign-Egypt.html>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Storey, John. Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction, 8. Edition, Oxon, Routledge, 2018.

Talimciler, A. (2008). "Futbol Değil İş; Endüstriyel Futbol", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, sayı: 26, s. 89-114.

Thomas, G. (2018). "Fussballer Mo Salah: Für Ihn Würden Die Fans zum Islam Übertreten", Frankfurter Allgemeine Zeitung, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/fuer-mo-salah-wuerden-die-fans-zum-islam-uebertreten-15600354.html>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Thomas, J. (2018). "Mo Salah is an Ideal Role Model Because He is Shattering Stereotypes and Winning Hearts and Minds", The Nation,

<https://www.thenational.ae/opinion/comment/mo-salah-is-an-ideal-role-model-because-he-is-shattering-stereotypes-and-winning-hearts-and-minds-1.725775>, [Erişim tarihi: 30.05.2018].

Türk Dil Kurumu (2018). Popüler Kültür.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c8ea5022f93d8.68268010, [Erişim tarihi: 03.05.2018].

Williams, Raymond. Anahtar Sözcükler, çev. S. Kılıç, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Zaki, M. (2018). “*Egyptians Use Mania over Soccer Star Salah to Sell Ramadan Products*”, Reuters.

<https://in.reuters.com/article/religion-ramadan-egypt-salah/egyptians-use-mania-over-soccer-star-salah-to-sell-ramadan-products-idINKCN1IG1V8?rpc=401>, [Erişim tarihi: 04.06.2018].

Zorlu, Y. (2016). “*Türkiye’de Bir Popüler Kültür Aracı Olarak Televizyon*”, Akademia, 4 (3): 84-98.